

Af Lægevæsenets Historie i Københavns Amt.

Af *K. Carøe.*

Mellem lægerne og den ældre tids barberkirurger på den ene side og kvaksalverne på den anden førtes der jævnligt heftig strid, men bevæggrundene var forskellige. For lægerne galdt det at håndhæve deres videnskabelige ret til at være ene om at behandle indvortes sygdomme med medikamenter, og på det område var barberkirurgerne fuldt saa meget som kvaksalverne tilbøjelige til at handle mod forordningen af 1619, der udtrykkeligt forbød dem sligt. For barberkirurgerne var det et slet og ret erhvervsspørgsmål; da de regnedes for at høre til håndværkerstanden og derfor også dannede lav — i alt fald i de større byer, hvor de var tilstrækkeligt mange dertil — var kvaksalvernes virksomhed et indgreb, indpas som det kaldtes, i deres lavsrettigheder, og kvaksalverne kaldes da også ofte, som i andre håndværk, fuskere eller bønhaser.

Denne forordning var det selvfølgelig lige så umuligt at overholde i gamle dage, som det er det den dag i dag; herom vidner en række gentagne indskærpelser af den; men da forholdene efterhånden var blevet rent utålelige, blev der i 1794 givet en forordning mod kvaksalveri, der endnu har gyldighed, dog med nogen formildelse af straffebestemmelserne. I denne forordnings § 6 bestemtes det, at »skulde nogen, som ikke er egentlig læge, have erhver-

vet sig udmærket kundskab og fortrinlig duelighed i en eller anden del af lægekunsten eller i at helbrede en eller anden sygdom, da kan han, når han med amtmandens og fysikus' vidnesbyrd godtgør at besidde nævnte egen-skab, vente gennem kancelliet at erholde tilladelse til at praktisere, dog blot i det distrikt, han bor i, og at hans ret til at foreskrive lægemidler indskrænkes til de dele, han har bevist sig at være kyndig i.

Denne paragraf har i årenes løb givet anledning til adskillig strid mellem lægeautoriteterne på den ene side og administrationen på den anden side, da de i reglen ganske ukvalificerede ansøgere ofte støttedes stærkt af de lokale myndigheder, navnlig præsterne, og ikke sjældent også af de juridiske embedsmænd, af hvilke adskillige havde den mærkelige anskuelse, at til at behandle udvortes skade var godt håndslag vigtigere end gode kundskaber, men som også med en vis ret gjorde gældende, at disse lokale benbrudslæger — thi det var mest som sådanne, at de søgte om bevilling — ofte gjorde god nytte, hvor der var langt til læge, og det var der med ældre tiders ringe forsyning med læger ofte, navnlig i Jyllands tyndt befolkede egne. Det er da også navnlig i denne landsdel, at de privilegerede benbrudslæger optræder i større antal; allerede på Fyn er der adskilligt færre, og på Sjælland, hvor byerne ligger tæt, er det kun få, der har søgt bevilling efter § 6 og endnu færre, der har fået den; når der imidlertid sidst i det 18de århundrede i Københavns amt virkede et par sådanne ueksaminerede læger, havde det sine rent praktiske lokale grunde.

Indtil sidste halvdel af det 18de århundrede kendtes af statsansatte læger kun provinsialmedici, de senere fysici, hvis antal var ringe, ligesom også antallet af privat praktiserende læger var det; i det store og hele besørgedes lægegerningen af barberkirurgerne, der i reglen boede i byerne, en eller flere efter dissers størrelse, enkelte paa de større godser; i reglen havde de kgl. bevilling til at nedsætte sig og var derved skærmede mod uberettigedes indgreb i deres håndværk; sjældent ydede byerne dem noget vederlag, undertiden dog for gratis at

behandle de fattige, og lønnen herfor oversteg da sjældent 20 rdl.*).

Samtidigt med at fysikatet for Sjælland i 1763 deltes i et nordre og et søndre, blev der oprettet et provinsialkirurgikat med en løn af 140 rdl. og bolig i Sorø; det blev besat med godskirurg paa Bregentved Henrik Paridon Schwensen, der boede i Tryggevælde og efter ansøgning fik tilladelse til at blive boende der. I løbet af de følgende 25 år blev der rundt om i landet, navnlig i Jylland, som mest trængte dertil, ansat distriktskirurger, og når Sjælland sent kom med, har grunden sikkert været, at Schwensen først 1788 tog afsked. Samme år blev der oprettet 12 distriktskirurgikater og 2 ekstra-kirurgikater, og af disse kom Københavns amts kirurgikat til at omfatte Sokkelund og Smørum herreder samt sognene Farum, Slagslunde og Gandløse, som den gang hørte til Københavns amt; distriktskirurg blev 9. Maj 1788 Olavius Eilertsen Kongsted med en løn af 200 rdl. og bolig i Ballerup; efter hans død 1831 blev distriktet delt i et nordre og søndre, og de 3 sogne, der hørte til Ølstykke herred, lagte til Frederiksborg amt, hvortil hele herredet var blevet lagt 1800.

I adskillige år, inden kirurgikatet blev oprettet, havde imidlertid to mænd uden egentlig medicinsk eller kirurgist uddannelse virket som læge og kirurg i Søllerød og Lyngby, ikke alene til befolkningens tilfredshed, men også støttede af flere ansete københavnske læger. At der, skønt så tæt ved hovedstaden, var særlig trang til nær og hurtig lægehjælp her, havde sin grund i den store fabriksvirksomhed, som da dreves langs Mølleå, navnlig på Strandmøllen, Ørholm, Rådvaardam, Stampen og silkefabrikken i Lyngby, hvor talrige arbejdere var beskæftigede.

*) De ved det kirurgiske amfiteater uddannede kirurger fik fra 1774 ret til at underkaste sig en medicinsk prøve og derefter praktisere internt, og en del benyttede sig af denne ret, kaldtes da licentiati medicinæ, men dog forholdsvis få; først ved kirurgisk akademis oprettelse 1785 blev medicinsk uddannelse obligatorisk for dem alle.

Da Kongsted i nogle år havde været distriktskirurg og mærket, at en del af de indtægter, som han nødvendigvis måtte have som tillæg til sin knappe løn, gik i disse to mænds lommer, indgav han i slutningen af 1791 et andragende, i hvilket han beklagede sig over de mange »grove omløbere«, der tilbød åreladning, skæren for brok og sten og andre operationer, ja endog lod sig betale for målen og signen, men endnu mere over de »læmpeligere bosiddende«, der lod sig hente til syge og behandlede dem i blinde uden metode eller lærdom og undertiden med stærke og giftige ting, hvorved de gjorde ubodelig skade; blandt disse anførte han særlig en mand ved navn Corfitz i Lyngby og degnen Müller i Søllerød, der dagligt kørte om og behandlede syge og skulde have mere end 100 rdl. fast årligt fra værkerne på Ørholm, Rådvaddam, Stampen og Strandmøllen samt Grevinde Schulin på Frederiksdal. Denne uorden mente Kongsted, at det var hans pligt at anmelde for at erfare, hvorledes han med slige kvaksalvere burde forholde sig; og sidst — men vel ikke mindst — androg han om, at de årlige indtægter fra disse værker måtte tilfalde ham.

Sagen sendtes til amtmandens erklæring, som i den anledning beordrede politiforhør optaget, der blev afholdt 10. Marts 1792, fra hvilket imidlertid Kongsted udeblev, da han angav at være optaget af forretninger.

For retten erklærede Müller, at han langt fra som kvaksalver, men under de bedste lægers ledelse nu havde praktiseret i 31 år; han var kun antaget ved Rådvaddams fabrikker med 20 rdl. og ved papirmøllen med 16 rdl. årligt, hvor han praktiserede under livmedikus Jensenius' ledelse; men han praktiserede også hos grevinde Schulin, hvor han ikke fik noget fast årligt salarium, da livmedikus Gulbrand var husmedikus der, og han kun i dennes fraværelse besørgede hans forretninger. Han hjalp også fattige, der henvendte sig til ham, både med råd og medikamenter, ja endog med penge til deres forplejning. Corfitz erklærede, at han ikke kurerede nogen for årlig betaling, men hjalp fattige, som i nødsfald søgte ham, dels for intet, dels for såre lidet; mest ernærede han sig

af at barbere folk i egnen. I anledning af to fremlagte attester forklarede han, at han for to år siden ved jule-tider i stærkt snevejr efter anmodning af slotsforvalter Hoffmann havde forbundet en kusk paa Sorgenfri, der havde brækket armen, da der ingen anden hjælp var at få, men at distriktskirurg Kongsted derefter havde overtaget behandlingen. Om den anden attest, fra landvæ-senskommissær Berg, gående ud på, at Corfitz af og til havde påtaget sig at kurere og ordinere medikamenter til folkene paa Lynggaarden (Stengården i Gladsakse sogn), hørende under det kgl. schæferi, og for tre år si-den der forbundet en karl, som havde fået armen af led og deraf var blevet krøbling, benægtede Corfitz ganske, at han havde givet medikamenter, og at det var hans skyld, at karlen var blevet krøbling, da han kun havde væ-ret hos ham en gang og ikke derfor fået nogen betaling.

Af amtmand Scheel Plessen blev derefter søgt forlig i sagen, og Corfitz forpligtede sig da til ikke oftere at befatte sig med noget, som kunde være at anse for Kongsted's ombeds sag; men Müller ønskede sagen forelagt kancelliet til afgørelse, hvorefter hele sagen blev tilstil-let dette, der lod den gå videre til det medicinske kol-legiums erklæring.

Allerede i Begyndelsen af April havde imidlertid Mül-ler indgivet et andragende, i hvilket han anførte, at han i over 30 år havde praktiseret under de bedste lægers vejledning, og nævner disse: livlægerne J. v. Berger, Jen-senius, Aaskow og Gulbrand, professorerne Callisen, Sax-torph og Winsløw samt dr. med. de Meza. Fra Søllerød, hvor han bor, er der 2 mil til Ballerup og fra det yderste af sognets grænser endog 3 mil; de formuende i sognet kunde derfor hurtigere søge hjælp enten hos kirurgen i Hørsholm eller i København. Med særlig omhyggelighed havde han altid taget sig af de fattige, og hvad han havde tjent ved behandling af en eller anden formuende, havde han anvendt til at hjælpe på de usles kår. Han bad der-for kancelliet, også af hensyn til hans 61 år, at tage ham under beskyttelse og lade det medicinske kollegium be-dømme hans handlinger.

Med ansøgningen fulgte varmt anbefalende attester fra den tidligere og nuværende præst, Bast og Nyholm, og fabrikejer Chr. Drewsen, som fremhævede, at der på Strandmøllen ofte var trang til hurtig hjælp til arbejderne, dels ved indvortes, dels ved udvortes sygdomme, og at han da henvendte sig enten til livmedikus Jensenius eller til prof. chir. Callisen; men når disse ikke altid straks kunde komme til stede, henvendte han sig til Müller, da han mente det uforsvarligt at vente, indtil distriktskirurgen fra Ballerup kunde komme. Derfor har Müller både i hans faders tid og nu i de 17 år, han selv har ejet Strandmøllen, besøgt de syge der under de ovennævnte lægers tilsyn og rådførsel, og mange af arbejderne er ved hans hurtige og indsigtsfulde hjælp blevet helbredede. Skulde egnen nu være så uheldig at miste ham, vilde det højligst være at beklage og tabet blive stort for alle, men især for Strandmøllen.

Når Müller ønskede sin sag indanket for det medicinske collegium, havde han sine gode grunde dertil, thi i dette sad nemlig Aaskow, Gulbrand, Callisen og Saxtorph, og Jensenius var sekretær, alle hans beskyttere, der benyttede ham som medhjælper.

Den erklæring, som collegiet afgav, bærer da også tydeligt vidnesbyrd herom, men også om, hvor vanskeligt det i de tider var at gøre ret og skel til begge sider, når der både skulde tages hensyn til de få autoriserede lægers og kirurgers rettigheder og til beboernes berettigede krav til let lægehjælp især i ulykkestilfælde.

»Efter medfølgende promemoria til det højkgl. danske kancelli fra degnen Müller i Søllerød skal han være anklaget for amtmanden af distriktskirurg Kongsted i henseende til uberettiget praksis. Omendskønt vi ikke har set denne klage, kan man formode, at her indklages både for ind- og udvortes praksis. Til den første, nemlig den indvortes, er distriktskirurgen aldeles inkompetent og ubeføjet at påtale samme; hvad den udvortes praksis er angående, så har han efter værende anordninger føje til at påtale det indgreb, som til hans fornærmelse i hans

distrikt måtte tilføjes ham, hvorover det ej heller kan tillades Müller at foretage andre kirurgiske kure end de, hvor der enten møder *pèriculum in mora* [fare ved udsættelse], eller sådanne, som ethvert menneske, der har bevendt handelag dertil, kan tjene andre med, som at årelade, applicere lavement, åbne en abces og deslige.

Til de indvortes kure kan Müller efter anordningernes bogstav ingen rettighed tilstås, hvortil og nogle stemmer i *collegium medicum* har henholdt sig. Men omendskønt lovene viselig har forundt de praktiske videnskaber udelukkende rettigheder imod uvedkommende indgreb, til dels for at forebygge den farlige misbrug af ukyndighed, forvovenhed, egennytte og bedragerier, så har dog lovene aldrig haft hensigt til den oplyste domestiske [huslige] medicin, som for husstanden, menneskeligheden og armoden højlig fortjener at forfremmes, til hvilken ende og daglig i alle europæiske sprog gives almuen fattelige lægebøger i hænder; men så rigtig som hensigten er dermed, så usikker bliver dog nytten deraf, saa længe almuen ikke får nærmere vejledning af en mere indsigtfuld og kyndig mand imellem dem.

I den henseende har det længe været et *pium desiderium* [fromt ønske], at præster og degne kunde faa nogen indsigt til medicinsk hjælp for almuen omkring dem, og det er næsten at formode, at tiden vil nærme sig til virkelighed, da foruden flere årsager almuen på landet for fattigdom og fraliggenhed ofte må savne den fornødne hjælp, når samme er forbundet med omkostning, befordring og tidsspilde.

Da vi nu med sandhed kan berømme degnen Müller for at have udrettet megen nytte paa distriktet ved hans indsigt, erfaring, redebønhed imod armoden, forsigtighed i at bruge egne midler og i at rådføre ordentlige læger i vanskelige begivenheder, så vover vi alene at fremstille, om dette eksempel uden følger må tolereres, så længe der mærkes kun nyttig brug og ingen slags misbrug deraf.«

Gennem denne erklæring mærkes tydeligt nok kollegiets lyst til at holde hånden over Müller og tillige en vis uvilje mod Kongsted eller måske snarere kirurgerne i almindelighed, hvem der frakendes al ret til at påtale medicinske indgreb, hvad der er ret mærkeligt, da eksamen ved kirurgisk akademi gav ret til også at udøve medicinsk praksis uden nogen indskrænkning; denne uvilje kommer endnu tydeligere frem i en lidt senere erklæring, afgivet efter at kollegiet havde fået alle sagens akter forelagte.

»Hvad den sidste [Müller] er angående, da må vi referere os til vor forrige erklæring i denne sag, hvori anføres, at Kongsted ikke er berettiget til at påtale den medicinske praksis, helst da den udøves for største delen af degnen alene som en sygevarter, der sætter andre, erfarne lægers forskrifter i udøvelse. Dernæst må og tages under betragtning, at Müller har udvist sand tjeneste næsten imod 30 år på de steder, hvor han opvarter, følgelig at han har hjulpet i nødens tid, da ingen anden hjælp var på distriktet, og at han således fortjener mere skånsel end nogen anden. Endelig, endskøndt Kongsted efter vor forrige erklæring forbeholdes al kirurgisk praksis af betydenhed, kan man dog derfor ikke pålægge fabrikkerne eller papirmøllen, som giver deres kontingent til distriktskirurgens løn, at antage ham i degnens sted, da det er dem uforment at bruge enhver anden, som til kirurgisk praksis er berettiget, da det vilde blive af slette følger, om nogen læge, i hvo han end er, skulde erholde monopolium.«

Resultatet blev da også, at kancelliet 23. Juni 1792 pålagde amtmanden at meddele Kongsted kollegiets sidste erklæring.

Nikolai Gottschalck Müller var født c. 1731, blev degn i Søllerød 6. Sept. 1761 og er således straks begyndt at praktisere; hvorfra han havde sine medicinske kundskaber, er ubekendt, til de studerede degne hørte han ikke; biskop Balle betegnede ham ved en visitats som en pyntelig, god mand; han døde 8. Jan. 1800 i Søllerød.

Det løfte, som Corfitz gav i 1792 om ikke mere at befatte sig med noget, der kunde være at anse for Kongsted's embeds sag, synes han at have holdt; Kongsted fandt i alt fald ikke anledning til senere at skride ind imod ham; men fra medicinsk virksomhed afholdt han sig ikke, thi i begyndelsen af 1801 blev han af J. A. Münster, der 1798 havde nedsat sig som læge i Lyngby, anmeldt for at give sig af med at praktisere i lægekunsten og at sælge brækmidler og andre medikamenter til enhver, som ønskede det. I den anledning blev der optaget forhør over Corfitz, hvorefter han indgav ansøgning om at måtte praktisere i kirurgi; men alle akterne herom synes nu at være forsvundne; det vides kun, at det 7. Maj 1801 blev pålagt amtmanden at forbyde ham at praktisere.

Corfitz gav dog ikke op; det galdt for ham hans livsophold; i Okt. 1801 indgik han med en ny ansøgning, i hvilken han oplyste, at han i sin tid havde lært kirurgi hos divisionskirurg i flåden, etatsråd Voltelin, og nu i nogle og tyve år haft bolig i Lyngby og der ernæret sig som kirurg og ydet hjælp, når den hurtigt udkrævedes; til støtte for sig vedlagde han en del anbefalende attester, de fleste fra 1792, men de vægtigste fra 1801; i en af disse bevidnede rådmand Voltelin, at Corfitz havde været i hans faders tjeneste i 6 år, først som dreng og derefter som svend, og altid været rost af ham, og at han havde udført heldige kure på den af ham, rådmanden, beboede gård ved Sorgenfri; også Chr. Drewsen anbefalede ham; Corfitz kom to gange om ugen på papirmøllen for at barbere ham og nogle af hans folk, og han havde da engang behandlet et netop indtruffet ulykkestilfælde, som den derefter tilkaldte læge, divisionskirurg, senere prof. med. Herholdt, havde fundet gjort så godt, at han senere havde betjent sig af Corfitz' hjælp og ladet ham føre tilsyn for sig, når han selv var forhindret i at komme. Drewsen havde derfor benyttet ham ved pludseligt indtrædende tilfælde og ved åreladen, og det vilde være et stort savn at skulle undvære ham.

Hertil knyttede Herholdt en yderligere anbefaling for,

at Corfitz havde såvel kundskaber som behændighed til at kunne årelade, sætte igler og lavements, kopsætte og trække tænder ud; da hverken Münster eller nogen anden mellem Hørsholm og København befattede sig med disse små operationer, kunde Corfitz dermed være til stor hjælp; de fleste af disse operationer tog megen tid, og det vilde være uheldigt, om man vilde fordre, at distriktskirurgen skulde rejse flere mil frem og tilbage for at sætte nogle igler; hvad Corfitz' virksomhed på Strandmøllen angik, handlede han der som Herholdt's amanuensis.

Sagen blev sendt kirurgisk akademi til erklæring, der anbefalede Corfitz til at årelade, kopsætte, sætte igler og yde hjælp i nødsfald, indtil en autoriseret læge kunde komme til stede, eller under dennes vejledning fortsætte behandlingen; og på disse betingelser fik Corfitz bevilning 10. Nov. 1801 »gratis og straks«.

Daniel Corfitz var født c. 1733; i 1749—1750 havde han faret til Kina »ved negotien« og på rejsen været overskibskirurgen behjælpelig med de mange syge om bord; her har han da vel fået lyst til kirurgien og derefter lært den hos Voltelin; men han tog ikke kirurgisk eksamen; i en del år var han betjent ved Rådvaardams fabrikker; i 1760 blev han gift i Gentofte, kaldes ved folketællingen i 1787 barber; han døde 5. Okt. 1802 i Lyngby.

Med et par års mellemrum var således begge disse mænd, der samtidigt havde udøvet lægevirksomhed i Søllerød og Lyngby, døde, og der gik nu flere år, inden atter nogen uden for lægestanden søgte om tilladelse dertil; det var en kvinde, der havde uddannet sig en specialitet.

Anne Marie Koops var enke og boede i 1814 i Vangede, hvor hun gav sig af med at kurere på folk, og skal da have fået tilladelse til at forsøge at helbrede en blind dreng i Brønshøj og senere en blind kone, men uden resultat. I 1815 søgte hun om at måtte kurere for gigt, krampeslag, ledsætning og benbrud, men sundhedskollegiet oplyste om hende, at hun blandt andet havde taget

en kone i København under behandling for gigtsmerter, skønt hun led af kræft i livmoderen, at hun havde behandlet hende med varme bade og indgnidning af enebærolie på underlivet, og at konen kort efter var død. Andragendet blev derefter afslået.

En del attester var vedlagt ansøgningen, der viste, hvor udbredt hendes praksis var; de er daterede fra Budinge, Lynge, hvis præst anbefalede hende, Husum, Nyholte, Utterslev, Usserød, København; som særligt anbefalende henviser hun til en attest fra læge Randrup i Lyngby, der kun udtaler, at hun er berettiget til at give et barn et lavement.

I 1816 indkom et nyt andragende fra hende, i hvilket hun anførte, at hun ikke var uøvet i simple kirurgiske operationer og udvortes midler, hvorved hun havde hjulpet mange; særligt søgte hun dog om at behandle syge med et dampbad med fordelende urter, hvori hun var øvet fra sin ungdom, fremhævende, at hun ved læsning og lang erfaring var i stand til at bedømme, om det kunde være gavnligt for den syge. Hun anmodede om, at der måtte blive sat en fast takst for sådanne bade, eftersom de blev anvendte i hendes eller den syges eget hjem; badet varede i 24 timer.

Sundhedskollegiet fremhævede i sin erklæring, at varme bade i adskillige tilfælde kunde være meget skadelige, og indstillede derfor, at det blev hende bestemt forbudt at behandle alle og enhver med disse dampbade, men kun efter en læges ordination; og paa denne betingelse blev tilladelse givet hende 19. Marts 1816.

I 1830 flyttede Ane Marie Koops til København, hvor hun 1834 blev tiltalt for kvaksalveri, særligt for at have ordineret stikpiller og børnepulver og ved et dampbad forårsaget et barns død, hvilket stadsfysikus var tilbøjelig til at mene, men det altid forsigtige sundhedskollegium turde dog ikke bestemt udtale sig herom, da der ikke havde kunnet foretages obduktion af barnet; og da desuden dr. med. Momme, der tidligere havde behandlet barnet, udtalte som sin formodning, at barnet var død af krampe, blev hun ved overretsdøm 17. Febr. 1835 fri-